

idiler. Seferde firarî sayılan diğeri bir çok tımarlılar ve ücretli askerler (kapı kulları) da kendilerine iltihak etmişlerdi. Vergilerden ezilmekte olan köylüler celâlilerin esas kitlesini teşkil ediyorlardı. Fakat arazileri ellerinden alınan ve vazifelerinden atılan gayri memnun feodallerle devletin bütün ağır yükünü taşıyan köylülerin dâvâları birbirinin aynı olamazdı, daha başta isyanın muvaffakiyetsizliği için bu başlıca sebebi teşkil ediyordu.

Müellifin bu fikrinde de ne kadar yanlış olduğunu anlamak için şunu kaydetmek kâfidir: bir defa Türkiye Tarihinde ne hukukî bakımdan ve nede gelenek olarak Aristokrasi veya onun yerini tutacak bir imtiyazlı sınıf yoktur. Tımarın babadan oğula geçmesinin de tımarlıları aristokratik bir zümre olarak inkişaf ettirmesine imkân yoktu. Çünkü hakikatte oğula intikal eden, tımar değil, tımarlı sipahilik idi; Sipahi'nin erkek çocuklarına kılınç tımarı tabii bir hak olarak veriliyordu. Bu hal fiiliyatta büyük tımarların ve hele zeamet ve hasların babadan oğula geçmelerini imkânsız kılmıştı. Küçük tımarlar ise XVI. ve XVII. asırlarda o kadar kıymetsiz idi ki, bunlar kölelere bile tedarik olunuyordu. Pekçok tımar sahipleri tımarlarından kendileri feragat etmek istemekte ve devlet de bu feragatlara mâni olmaya çalışmakta idi. Esasen 1596 dan 1610 yılına kadar geçen celâli isyanlarında âsi kitlelerin şefleri umumiyetle altı bölük mesubu olup her biri bir beyin kapu ağası resmî sıfatını taşımış veya taşımakta bulunan kimselerdi. Ayrıca, Tveritinovaların kabul ettiği gibi bunların ne kendilerine feodal nüfuz sağlayacak emlakları ve ne de üst tabaka denilecek menşeleri aslâ yoktur. Çünkü Altı-bölük halkının kadrolarını doldurmak hususundaki dar gelenek 1578 denberi tamamiyle bozulmuş bulunuyordu. Devletin sefer ihtiyaçları için, serdarlara halk içinden pekçok "Sipah Oğlanı" yazma selahiyetini sık sık vermesi yukarıda bahsettiğimiz köyden türeyen binlerce levendlerin bu teşkilâta kolayca girmelerine imkân vermişti. Şu halde, celâli şefleri de Altı-bölük yolu ile ümeranın kapı ağalığını ellerine alan sekbanlar olarak kabul olunabilir. Mamafî bunların içinde usûlü dairesinde İstanbul'dan yetişen Altı-bölük mensupları da yok değildi. Tımar erbabından hayli kimseler de celâlilere iltihak etmişlerdir. Fakat, bu isyânı bizzât tertip etme değil, âsilerin karşı durulmaz zorları altında kendilerine zarurî bir iltihak idi. Gerek hükümet ve gerek celâliler bakımından tımar erbabı hâdiselerde sekbanlar kadar bile bahis mevzuu edilmiyor.

Bu verdiğimiz izahlardan anhyoruzki, Rus müellifinin, celâli isyanlarını, "murabahacı ticaret sermayesi" ile elele veren büyük feodalların tımarlarını zaptettiklerini söylediği küçük ve orta feodalların iktisaden perişan olan köylülerle birleşmeleri olarak kabul etmesi, yenezamanlar başlarken Avrupa'da görülen ve bir tekâmül ifade eden bazı sosyal mücadeleler hakkında mevcut

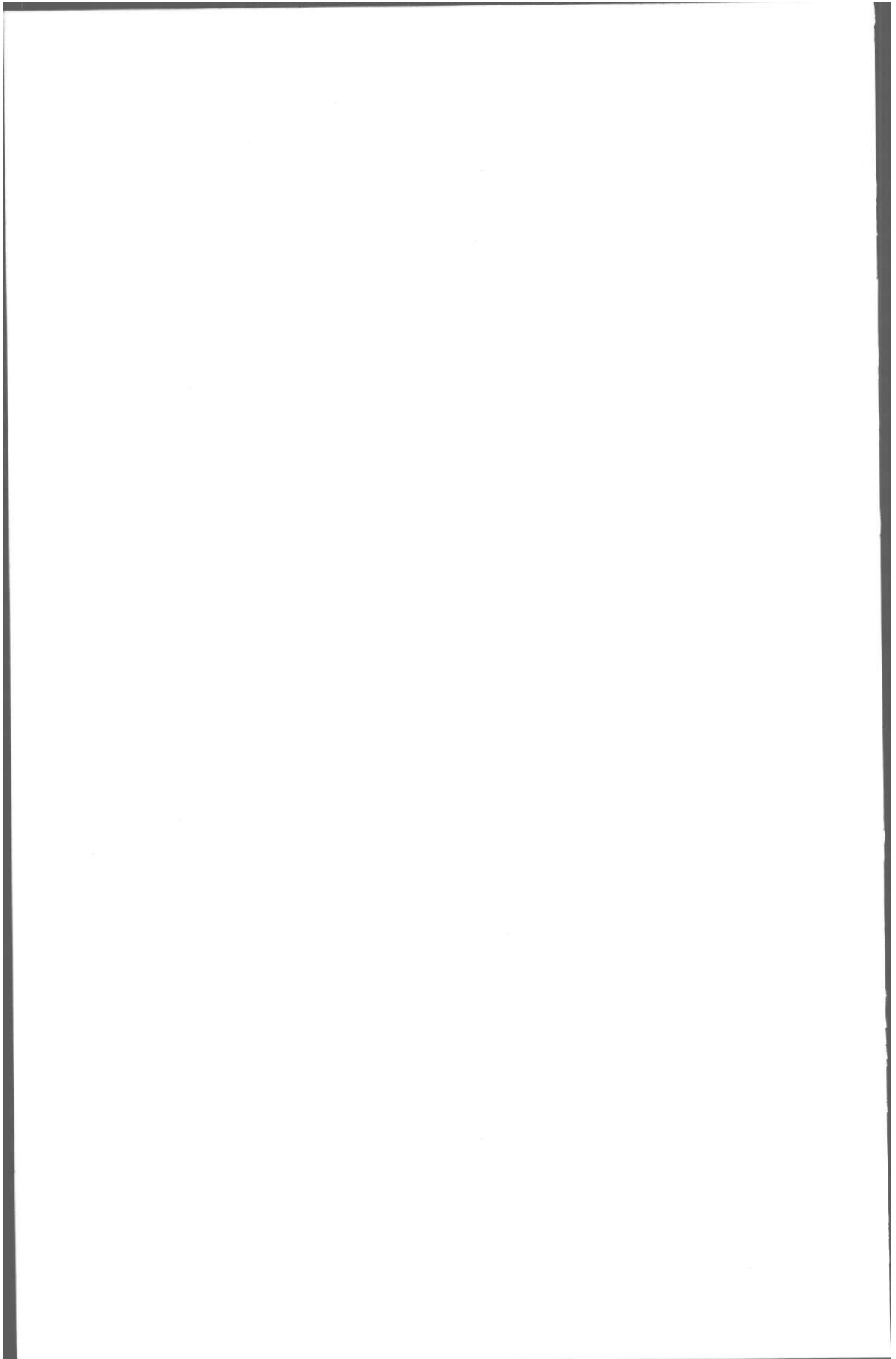
izah tarzlarını bir formül halinde Türkiye tarihinin bu hâdiselerine de tatbik etmeye kalkmasından ibarettir.

Tarihî realiteye uygun olarak düşünmek icap ederse, celâli isyanlarında ne çiftçi halkın ve ne küçük ve orta feodaller diye yanlış adlandırılan tımar sahiplerinin haklarını müdafaa için ortaya bir dava atılmış değildir. Esasen köyden türeyen "Sekbanlar yahut Levendler" celâli kitleleri içinde çiftçi olarak bulunuyorlardı; onların şuurunda yaşayan, köylülükleri değil, sekbanlıkları, bir bey'in ve kapu ağasının yahut da Celâli Şefinin dairesine mensup olmaları idi. Kendilerini bu hayata şeften aldıkları ulûfe mahkûm ediyordu. Gayeleri de bölük başı olma, Altı-bölüğe geçme gibi bir devlet hizmeti alabilmek ümidinden ibaretti. Celâli kitleleri içinde bulduklarını gördüğümüz tımar mensuplarında bile "Bölüğe geçme" yahut daha büyük bir devlet hizmeti, meselâ müteferrikalık sancak beyliği vesaire almak arzusu vardı. Celâli isyanlarının sebepleri üzerinde düşünürken, İsyarla doğrudan doğruya hiç ilgisi olmayan bir takım ekonomik hadiselerin Osmanlı köy içtimaî nizamını mütemadiyen kemirdiğini, bu tesirle çiftçi halk arasında "Levendler" türemeye başladığını, bir zaman sonra pek büyük bir "Levend" kitesinin (yani boş insanların) devletin âsayiş ve iç emniyetini tehlikeye koymaya başladığını, gene bu kitle tarafından devlet müesseselerinin kanunları yıkılmaya zorladığını görmemek mümkün değildir. İşte ümeranın dairelerinde kalabalık sekban kitlelerinin toplanmaya başlaması böyle bir durumun tabii neticesidir. Beylik, veya onun kapı ağalığı devletin bir hizmeti olmaktan çıkarak bir sekban şefliği haline gelmiş ve ümera, devletin vazife ve kanunlarının memuru değil "sekban" kitlelerinin esiri olmuşlardır. XVI. asrın ortalarından beri bir sancak beyinin veya beylerbeyinin nasıl bir tavırda olacağını ve ne vazife göreceğini devlet ve onun kanunları yerine sekbanların geçim zaruretleri tarif ve tayin ediyordu.

Son olarak şunu ifade etmek mecburiyetindeyiz ki , Tveritinova'nın bu eseri, Sovyet İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü tarafından eğer ilmî bir kıymet ifade ettiği için neşredilmiş ise, bu, Rusların şarkiyat sahasında Avrupalılardan daha geride olduklarını gösterir¹.

Mustafa AKDAĞ

¹ Uzun bir çalışma ile bütün bu meseleleri aydınlatmak üzere "Celâli İsyancıları" adı ile hazırladığımız eser Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesince yayınlanmış bulunmaktadır. Oraya bakınız.

Parrot, André, *Assur. L' Univers des Formes*. Collection dirigée par André Malraux et Georges Salles. Gallimard 1961. Metin 312 sayfa. Metin içinde ve dışında 390 Resim. 4°.

Eser başlıca üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm şu beş bahis içinde mutalea edilmektedir:

- I – Asurlular ve Demir devri (M. Ö. 1245 – 606).
- II – Habur'dan Dicleye.
- III – Asurluların sonu.
- IV – Babilliler, Yeni Babilliler ve kaynaklara dönüş.
- V – Ahamenitlerden Büyük İskenderin ölümüne kadar.

İkinci bölümde ise Mezopotamyanın tekniği, edebiyatı ve müziği ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde çok mufassal ve yeni bir teknik ile “Dictionnaire – Index”i (317 – 342) alfabetik bir Bibliografya (s. 344 – 361) takip etmektedir. Arkeolojik vasikalarda (s. 365 – 380) eserde adı geçen kabartma, heykel v. s. sanat eserlerinin halen bulunduğu müzeler ile eserlerin vasıfları ve ait olduğu zamanlar gösterilmek suretiyle okuyucuya kolaylık sağlanmış ve itimad telkin olunmuştur.

“Asur”un başlıca bölümlerini böylece tanıdıktan sonra, şimdi kitabı karıştırmaya başlayalım:

Müellif Asur'un siyasî tarihini iki büyük safhaya ayırmakta:

- I – M. Ö. XIII. asırdan X. asra kadar
- II – X. asırdan 612 de Ninive'nin yıkılışına kadar.

Bizim daha teferruata inerek orta Asur devleti dediğimiz birinci safhadan itibaren Asur devletini idare edenler, hayret verici bir uzak görüşlülükle devletin istikbalinin batıda, Akdeniz sahillerinde olduğunu görmüş, bu hedefe vardıktan sonra da, bilhassa Sargonitler çağında İmparatorluğunu o zamanki dünyaya kabul ettirmek için, Mısırın zaptı gerektiğini anlamıştır. André Parrot bütün bu safhaları doğru olarak “Demir devri” içine koymakta ve Asurluların, bu siyasi gayelerini tahakkuk ettirmeye çalışırken, geleneklerine ve dinî akidelerine daima sadık kalan, muhafazakâr bir kavim olduklarını tebarüz ettirmektedir.

Asur tarihinin bazı özellikleri vardır: Asur devleti siyasi inkişafında tedrici bir tekâmül takibetmez. Zira Kassitlerin Babili zaptı, Ege göçleri, arkasından Aramî istilâsı gibi kavimler hareketinin tesiri ile inkişaf grafiğinde yükselip alçalmalar görülür. İkinci bir hususiyeti de tarihte ilk defa disiplinli ve daimi bir orduya dayanan bir devlet olmasıdır. Bir de büyük kırallarının her birinin kendi adına bir şehir kurduğu görülür. İşte A. Parrot bu idare merkezlerinde muhtelif milletler adına yapılan kazıların verdiği malzemeyi, şimdiye kadar malum olanlarla beraber, Mari kazılarından bazı yeni örnekler de ilave ederek bize Asur sanatını tanıtmaktadır.

Evvela Dur Şarrukin (Korsabad) şehrini ve sarayını ve buralarda bulunan bütün relief'leri teferruatı ile açıklamaktadır. Ona göre Asur mimarisi Korsabad'ta devleşmiştir. Fakat bütün bu kolossal eserlere rağmen tasvir sanatı hâlâ iptidaidir. Kabartmalarda sanatçı derinliği ifade etmesini becerememektedir. Hâlâ daha kabartmalardaki figürler profilden yapıldığında, Torso'nun dörtte üç bir görünüşünü kapsayan bir usul tatbik ediyorlardı. Cepheden tasvir etmek istediklerinde ise, baş ve büst cepheden, fakat belden aşağısı yine profilden görünüyordu. A. Parrot böylece Asur glyptique (Taş oyma) sanatını bize tanıtırken, karakteristik eserleri teker teker göstermekte, bu arada Asur mabedinde bir kuyudan çıkarılan dört tarafı kabartmalarla süslü bir kült teknesi üzerindeki, elinde içinden sular taşan bir vazoyu tutan Sular ve Okyanuslar tanrısı Ea'ya rahiplerin ancak balık kılığına girerek yaklaşabildikleri şeklinde isabetli tefsirlere raslamaktayız.

Asur sanatında heykel son derecede nadirdir. Bunlarda model şahıslanma yerine, tamamen dondurulmuş, taşlaşmıştır, öyle ki, üzerinde kitabe bulunmayan bir heykelin veya kabartmanın hangi kralı gösterdiğini tayin etmek pek zordur (s. 15). Çünkü bütün heykeller kiyafetlerine varıncaya kadar hep aynıdır. Halbuki II. Asurnasirpal IX. asırda, II. Sargon ise VIII. asır sonlarında yaşamıştır. A. Parrot'ya göre bu dondurulmanın, bu taşlaşmanın sebebi, Asurlu sanatçıların hükümdarların kesin emirleri altında çalışmalarıdır. Zira onlar harplerdeki başarılarını ve bu harpler için çok uygun bir ön çalışma olan vahşi hayvan avındaki ustalıklarını da ebedileştirmek, kuvvet ve cesaretleri ile gelecek nesillerin hayranlığını çekmek istiyorlardı. Düşünmek lâzımdır ki, müellifin "Hummaniste" sıfatını verdiği Asurbanipal bile sarayının bahçesinde müzik dinliyerek zevcesiyle beraber şarap içtiği bir anda dahi, yanı başındaki ağacın dallarına Elam kralı Teuman'ın kesik başını astırmıştı (s. 52). Gerçi Orta Asur kabartmaları ile Asurbanipal devrinin meşhur "yaralı aslanı" arasında gerek teknik, gerekse hayvan anatomisi bakımından çok ileri gidilmiştir, fakat bütün bu terakki müellife "donmuş,

nefessiz bir hayat” , “parlayan suni bir ateş” , ‘solgun birkaç çiçek” gibi görünmektedir (s. 61). Neticede yazara göre Asur sanatı statik ve dinamik tarzdan birini seçmesini bilememiş, bu iki unsuru birleştirmek istemiştir.

II – Haburda Dicleye:

Bu bölümde bilhassa Tel Halaf ve Til Barsip siteleri ele alınmaktadır. Bunlardan Tel Halaf skulptörleri ile Asur taş oyma sanatının taşra üslubunu, Til Barsip duvar boyamaları ile de Asurlulardaki resim sanatını göstermeği düşünmüş olmalıdır. Maden endüstrisini göstermek maksadı ile de aynı bölüm içinde Balavat (eski İmgur Bel) kapılarına da temas edilmektedir. Müellife göre Til Barsip Teşubu tam bir hitit eseridir. Asurlular bu uluhiyete boğa üzerinde Adad, Kenan’lar boğa üzerinde Ba’al olarak tapmaktadırlar. Böylece dinlerin mahiyetinin ayrıldığı, fakat ikonografinin aynı kaldığı kanaatindedir (s. 78).

III – Asur’un sonu:

Burada Luristan bronzları ele alınarak ya Sumer eserleri ile, ya da Asur kabartmalarındaki benzerleri ile mukayese edilmekte ve bu yükte hafif bahada ağır madenî eserlerin Kimmer ve İskitleri düşündüren Nomad kavimler tarafından kıymetlerinin taktir edilebileceğini söylemektedir (s. 128). Bunlardan bazılarını Çinin Han ve Çang devri eserleri ile de mukayese etmekte (s.134), daha sonra fildişi eserlere geçilmektedir. Bunların Nemrut kazılarında Asur Kırılı Sanherib tarafından Mısır seferinde iğtinam edilen Fenike ve Mısır el sanatları zannedildiğini, fakat Mollowan tarafından yapılan yeni Nemrut kazılarında bulunan Assurnasirpal’in fildişi oyma figürü ve diğer parçaların Asura getirilen Mısırlı veya Fenikeli sanatçılar veya bu sanatı öğrenen yerli sanatçılar tarafından Asurda yapıldığını belirtmektedir (s. 144).

Mühürlere gelince, Yazar «gliptik sanat içinde fildişi repertuarının da bulunacağı zannedilirse de, hakikatte bu iki sanat arasında bariz bir fark vardır, demekte ve bu iki sanattan her birinin kendi janrında bir üslubu olduğunu kaydetmektedir. Asur mühürleri üzerindeki tasvirlerde (aslan avı gibi) realist dünyaya ait örnekler yanında mitolojik mahluklarla mücadele de yer almaktadır. Bilhassa hayvan mücadelelerini gösteren sahneler, müellife göre, Kassit mühürleri ile son derecede bir benzerlik gösterirler, öyle ki bunların menşeyini tayin etmek güçtür.

IV – Yeni Babilli’ler:

Bu bahiste kassit devletinin yıkılmasından sonra Babilin geçirdiği safhalar ana hatları ile özetlendikten sonra, Sanheribin Babili merhametsizce

tahriri ve Assurbanipal'in Babil kralı olan kardeşi idaresinde başlıyan Babil isyanı sonunda, bedevi Kaldeli kabilelerin de yardımı ile Yeni Babil devletinin kuruluşu anlatılıyor. Bu sülaleye mensup altı kralın M. Ö. 612 – 539 seneleri arasında bırakmış olduğu eserler ele alınıyor. Nabu – apal – iddin'in Sippar (Abu Habba) da Şamaş mabedi için yaptırdığı temel kitabesi üzerindeki kabartmalar, eski Mezopotamya ikonografi ananesine bu devirde de sadık kaldığını göstermektedir. Burada tanrı Şamaş, tıpkı Hammurabi Kanunları stelinde olduğu gibi, önü sütunlu bir hücrede oturmaktadır. Tanrının başındaki dört sıra boynuzlu taç, elinde tuttuğu tanrılık sembolleri, sakalı, topuzu tamamen I. Babil sülalesi zamanındaki modanın aynıdır. Asur kralı II. Sargon'un Babilli çağdaşı ve Tevratın meşhur Merodah Baladan'ına (Merduk-apal – iddin) ait baş tarafı münhani şekilde kesilmiş steli ise, müellifin de doğru olarak isimlendirdiği gibi, tam manası ile bir Kassit kudurru'sunu hatırlatmaktadır. Onlarda olduğu gibi, burada da stelin başında birtakım tanrı sembolleri tabureler üzerinde durmaktadır. Fakat bu stelin asıl önemi, klasik resim kaidelerine uygun bir şekilde icra edilen ilk sanat eseri olması zannındayız. Gerçekten kralın uzun âsası, stelin sahasını ortadan ikiye bölmekte ve perspektif kaidelerine tamamen riayet edilerek, asanın iki tarafında tam profilden kral ile veziri ayakta gösterilmektedir. Bundan başka bu stel bize Babil kıyafetinin çağdaş Asur kıyafetinden farklı olduğunu da göstermektedir. Aynı şeyler Marduk – zakir – şumi steli için de söylenebilir.

Bundan sonra müellif Yeni Babil çağındaki Babil şehrini tasvire çalışmakta, bu maksatla Berlin müzesinde yeniden canlandırılan ve Mezopotamya mimarisinin şaheseri sayılan İştâr kapısının "reconstitution"unu öğrenmektedir. Daha sonra Yeni Babil krallarından Nabukadnesar'ın Med kralı Astyages'in kızı Amythis için yaptırdığı ve dünyanın yedi harikasından biri sayılan "Asma bahçelere" de temas ettikten sonra, dini mimariye, mabetlere ve mabet kulelerine (Ziggurat) geçmektedir.

V – Ahamenitlerden Büyük İskender'in ölümüne kadar (M. Ö. 558–323):

Pers kralı Kyrus'un Babili zaptından sonra mahiyet itibari ile Asur ve Yeni Babilden farklı olmayan, fakat yeni bir idareciler elinde Pers devletinin kısa zamanda Mısırı ve Anadoluyu zaptederek nasıl gerçek bir imparatorluk kurdukları anlatılıyor. Sonra Darius zamanında başlıyan Hellespont seferi, arkasından Trakya ve Yunanistana geçiş ve burada yeni bir dünya ile ilk defa karşılaşma belirtiliyor. Daha sonra Pers krallarının Sus, Pasargad, Akbatan, Persepolis gibi idare merkezlerinde bir çoğu hâlâ ayakta duran eserler ele alınıyor. Mesela, Kyrus'un kendisine yaptırmış olduğu yeni idare merkezi

Pasargat (Meşhedî Süleyman) da bulunan mimari bakıyeler hakiki Ahamenit mimarisini aksettirirler, çünkü bu devirde Asur tesiri henüz başlamamıştır. André Parrot'ya göre Ahamenit sanatı gayri mütacanis malzeme ile muhtelif ırkların birbirine karıştığı bir potadan çıkmıştır, Ahamenit mimarisinin karakteristiği ise sütunlar ve hayvan başları ile süslü sütun başlıklarıdır. Bina dışına konulan sütunlarla meydana gelen ve revak denilen uzun verandalar Mezopotamyaya tamamen yabancıdır (s. 192). Dekorasyonda ise Asur tesiri görülür. Orada olduğu gibi burada da kapılar, iç tarafından "androsephale" mahluklar, dış tarafından ise kanadlı mahluklarla muhafaza edilmektedir. Daha sonra ilkin Darius, sonra oğlu Xerxes ve torunu Artaxerxes tarafından idare merkezi yapılan Persepolis'deki binalara geçiliyor. Bunlar kolossal ölçüde (500 m. uzunluk, 300 m. genişlik, 30 m. yükseklik) tutulmuş ve devâsa dekorlarla süslenmişti. Persopoliste Darius'un sarayı olan Tatchara ve Xerxes'in sarayı Hadish'den başka saraylar da vardı. Apadana sarayı ise Darius tarafından başlanmış, Xerxes tarafından bitirilmişti. "Yüz sütunlu saray ise Xerxes ile Artaxerxes'in eseri idi. Dekorasyondaki Asur veya Mezopotamya tesirleri inkâr kabul etmez. Mesela yazarın da işaret ettiği üzere, bir elile tuttuğu hançeri öteki kolu ile kavradığı aslana saphyacak durumda tasvir edilen bir kabartma da Korsabad'taki aslan yavrusu tutan Gilgamesh'in tam bir taklidi. Buna mukabil relieflerde görülen pilili pers elbiseleri Asurdan ziyade bir batı tesiri intibağını vermektedir. Nitekim Darius da meşhur fermanında Sard'tan ve Ionia'dan heykeltraşlar getirdiğini söylemektedir. Müellife göre Persler hafif kumaştan yapılmış bu pilili elbiseleri Hellas'dan almış olmalıdırlar (s. 197). Bundan başka pers hükümdarları asla ziyet takmıyorlardı.

Sus şehrine gelince, yazara göre bu şehir bir Ahamenit şehri olmaktan ziyade bir Mezopotamya şehridir. Assurbanipal'in ikinci Elam seferinde vahşice tahrip ettiği bu tarihi şehri, Darius yeniden imar ettirmiş ise de, bir yangınla tekrar harap olmuştu.

Perslerin mabedleri olmadığı için, tanrı statüleri de yapmıyorlardı. Hiç bir tane kiral heykelinin bulunmaması da bunu tastik etmektedir. Gerçi Plutarkhos, Persopoliste bulunan Xerxes'in bir heykelinin İskender'in askerleri tarafından parçalandığını bildiriyorsa da, diyor yazar, şimdiye kadar hiç bir heykel bulunmamıştır.

Böylece yazar bir çok alanda Asur tesiri altında gelişen Ahamenit medeniyetini de bize tanıttıktan sonra, Büyük İskender vasıtasıyla garbin Hindistana kadar uzanmasına ve bütün şark anane ve kültürünün Romalılar aracılığı

ile Hıristiyanlığa aktarılmasına işaret ediyor. Ortaçağa ait bir çok kilise kapılarında görülen ve bazı azizleri senbolize eden kanadlı boğa veya kanadlı aslan kabartmalarında Sumer ananelerinin yaşadığını, onun gibi şarkı iyi tanıyan bilginden beklenecek vukufu belirtiyor (s. 206).

Mezopotamya edebiyatı – Bu bölümde yazar, eski Mezopotamyalıların yazı yazmak merakını tebarüz ettirmek için: “Başka hiç bir kavim – belki Mısırlılar hariç – bütün mevcudiyetlerini, işlerini, güçlerini ve imanlarını içine alan bir arşive malik olmak zevkine daha fazla sahip olmamıştır” demektedir. Tabiatın taş ve ağaçtan yoksun bu bölgesinde fikir mahsullerini ebedileştirmek için tuğla üzerine yazmaları sayesinde tabiat tesirlerinden kurtulan bu eserlerin büyük koleksiyonlar teşkil ettiğine ve çivi yazısının çözülmesinden sonra “Yeni bir dünyanın kapılarının açıldığına” işaret etmektedir. Fakat eskiçağ tarihçisinin bütün bu fikir mahsullerinin kıralların emri ile yazıldığını, yani tek taraflı olduğunu hiç bir zaman unutmaması lazımdır. Bununla beraber o zamanki halkı ve onun günlük hayatını da iktisadi vesikalardan, kanunlardan ve evlenme mukavelenamelerinden tanımak kabil olmaktadır. Yazar burada S. N. Kramer’in çalışmaları ile ortaya çıkan “Sumer hikmeti”ne de kısaca dokunarak, Sumer kırallarından Ur-Nammu, Bilalama ve Lipit-İştur kanunlarını da zikretmekte ve Hammurabi kanunlarından beş maddenin tercümesini örnek olarak vermektedir. Daha sonra “Hukukun müptelası olan Sumerler, Babilliler, Asurlular ve Yeni Babilliler tarihin ise âşıkı idiler” diyor ve Akkadlı Sargon’un kroniklerinden başlayarak Asur kırallarının seferlerini anlatan annallere kadar bütün tarihi metinler hakkında kısa, fakat faydalı bilgiler vermektedir. Son olarak mektup türüne temasla Mari (Tel Hariri) buluntularından üç mektubun tercümesini veriyor.

Mezopotamya’nın müziği: Yazar burada Tivratta (Genesis IV, 21) Yubal oğullarının lir ve flüt çaldıklarından başlayarak, Mezopotamya’da müziğin dini emirlerle dikte edilmiş sosyal bir fonksiyonu olduğunu tebarüz ettirmektedir. Gerçekten daha Sumerler zamanında (m. ö. XXII. yüzyılda) mabetlerde lir, flüt, çalpara ve davul gibi muhtelif müzik aletlerinin eşliğinde, usulleri çoktan yerleşmiş olarak, ilahe, kaside ve mezarlıkların okunduğunu, Gudea’nın lirik edebiyata örnek olan ve Ningirsu mabedinin açılış törenini anlatan meşhur iki tableti ile bilmekteyiz.

Diğer taraftan arkeologlar bu müzik aletlerini gösteren kabartmaları, hatta bazan bizzat müzik enstrümanlarını bulmuşlardır. Asurda M. Ö. IX. yüzyıldan bir tablet üzerinde müzikal notaların bulunduğu bile zannedilmişti. Bugün Berlin müzesinde bulunan bu tabletin üzerinde sumerce bir kasidenin

asurca tercümesi de yazılmıştı. Üç sütün üzerine yazılan bu kasidenin üçüncü sütununda müzikal notalar olması düşünülen birtakım işaretler vardı. 1954 senesinde Tel Harmel (şadupum) de buna benzer bir tablet daha bulunmuştur.

Hakiki müzik aletlerinin ilki Ur kiral mezarlarında Sir Leonard Woolley tarafından bulunmuştu. İki harp, dört lirden başka kraliçe Şubad'ın mezarından çıkan harpın üzerinde bronz mandallarla gerilmiş 11 tel vardı. Daha basit olan diğer harpın üzerinde ise 15 tel bulunmuş olmalı idi. "Ölüm kuyusu" denilen 1237 numaralı mezardan da gümüş kaplamalı bir lir çıkarılmıştı. Bütün bu müzik aletleri tahtadan yapılmış, kiral ailesine ait olanlar gümüşle kaplanmıştı. Yazar gerek bu müzik aletlerinin, gerekse abideler üzerindeki müzik aletlerinin fotoğraflarını vermektedir. Bunlardan bilhassa bir lirin sandukası üzerindeki panolardan birinde hayvanlar tarafından verilen bir konser kompozisyonu Lafontain masallarının proto tipini temsil etmektedir. Bu sahnede bir eşek harp çalmakta, ona tavşan sistrumla eşlik etmekte, iri bir ayı da oynamaktadır. Bu devirde eşek kıymetli bir hayvandı, zira Gudea rüyasında kendisini bir eşek olarak görmektedir. Ur şehrinde başka Lagaş (Telloh), Larsa (Senkreh) ve Eşnunna (Tel Asmar) kazılarında çıkan kabartmalar üzerinde harpist tasvirleri vardır. Bu muhtelif harp ve lir resimlerine göre, yazar Sumerler çağında başlıca iki tip harp olduğunu, bunlardan birinde tellerin şakuli, diğerinde ufki olarak gerildiğini tesbit etmektedir (s. 303).

Harp ve Lirin yanında küçük karınlı ve uzun saplı bir nevi Saz ile davul da vardı. Bir de Mari'de içinde bir çok küçük bilyalar bulunan ve sallandığı zaman ses çıkaran bebek oyuncağı gibi kilden bir aletin de bir müzik aleti olabileceği ileri sürülmektedir. Bunun fena ruhları uzaklaştırmak için ayın esnasında kullanıldığı sanılmaktadır.

Eski çağlarda bu telli müzik aletlerinden başka nefesli sazlar da vardı. Ur'da, Larsa'da flüt çalan figürinler bulunduğu gibi, Mari duvar boyamalarında da boynuz üfleyen adam resimleri görülmüştür.

Resimlerde bu müzik aletlerini daima çıplak erkeklerin çaldığı görülür. Yazara göre bu çağlardaki müzik münhasıran dinin emrindedir. Profan müzik ise ancak ziyafetlerde ve bir de orduya kuvvet ve cesaret vermede (bir çeşit bando müziği mahiyetinde) kullanılmaktadır. Bu devirlerde müzisyenler aynı zamanda şarkıcı ve çengi idiler. Mabedlerde bütün ayinler müziğin ruhlara verdiği tath ve uhrevi bir atmosfer içinde icra ediliyordu. Yanlız Asur kraları I. Binyıl başlarından itibaren askerlerinin maneviyatını müzikle takviye etmeyi düşünmüş ve Bando alayları teşkil etmişlerdir. Assurbampal'in saray reliefleri üzerinde harp, flüt, çalpara ve def çalan askerler görülmektedir.

Mezopotomya arkeolojosini üzerinde Fransanın en yetkili bilgini olan André Parrot, bu eseri ile bize, kendisinin de açıkladığı üzere (s. 80) Asur'un resimli bir tarihini vermektedir. Nasıl ki daha evvel aynı karakterde "Sumer"i vermişti. Başka bir deyimle önümüzde Asurun güzel ve faydalı bir albümü durmaktadır. Bununla eserin önemini küçümsediğimiz sanılmamalıdır. Aksine, okuyucuyu ürküten hacmine rağmen, eser sonuna kadar zevkle okunuyor ve arkeologlar için olduğu kadar tarihçiler için de çok müfid oluyor. Çünkü bu günün tarih anlayışı için artık Asur kırıllarının Mısırı zaptetmeleri önemli değildir, mühim olan bu seferlerin Asurun ekonomisi, sanatı, dini, bir kelime ile genel kültürü üzerinde ayptığı etkilerdir.

A. Parrot'nun Asur'unun fikrimizce en güzel bir tarafı da Asur başkentlerine ait herhangi bir eseri görür görmez Tevrattaki bir pasajı hatırlaması ve Asurla çağdaş olan bu kaynağı hiç bir zaman ihmal etmemesidir. Mesela mukaddes hayvanlar üzerine bindirilmiş Asur tanrıların görünce Eşaya (46, 1) nin sözlerini hatırlamakta, Asur skulptürlerinde görülen insan, boğa, aslan ve kartal gibi muayyen cins hayvanların en kuvvetli temsilcilerini bir araya toplayan karışık mahluklar ona Hezekiel (1, 9) in rüyasını tedai ettirmektedir. Bu itibarla asrımızın en mükemmel baskı ve fotoğraf imkânları kullanılarak sunulan "Asur", Parrot gibi yetkili bir müteassısın temiz üslubu ve isabetli tefsirleri ile bir kat daha kıymet kazanmaktadır.

Füruzan KINAL

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve *Papaz Grigor'un Zeyli* (1136-1162), çeviren: Hrant D. Andreasyon. Notlar: Edouard Dulaurier, M. Halil Yinanç, Çeviren. Ankara 1962 T. T. K. Basımevi. XXV+411 S. Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. seri-No: 21. 8° . Fiyatı: 46 TL.

Esas itibariyle bir Ermeni Tarihi olarak kaleme alınmış olan, ayrıca XI. ve XVII. yüzyıl Türk Tarihi için de önemli bir kaynağımızı teşkil eden *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, türkçeye çevrilerek ilgililerin istifadesine sunulmuştur. Bu eserin Haçlı Seferleri ile ilgili kısımları, Fransız şarkiyatçısı Ed. Dulaurier tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte 1850 yılında yayınlanmıştır. Adıgeçen müsteşrik, eserin bütünü, Paris Milli kütaphında mevcut üç yazma nüsha ile karşılaştırarak tercüme etmiş ve ayrıca açıklama mahiyetinde notlar eklemek suretiyle, 1858 yılında neşretmiştir.

Sözkonusu Vekayi-nâme'nin Ermenice metni, üç eski yazma ile mukayeseler yapılarak 1869'da Kûdüs Ermeni Manastırı Basımevinde yayınlanmıştır.

Hrant Andreasyon tarafından dilimize çevrilen bu Vekayi-nâme, Ermenice metin esas alınarak hazırlanmış, ayrıca Ed. Dulaurier'in Fransızca tercümesiyle karşılaştırıldıktan başka yine onun notlarının büyük bir kısmı aynen bu tercümede yer almıştır. Eserin dilimize çevrilmesine ön-ayak olan rahmetli Prof. M. Halil Yinanç tarafından da bu tercümeye bazı notlar ilâve edilmiş ve düzeltmeler yapılmıştır.

Eserin son kısmında Urfalı Mateos'un Vekâyi-nâmesini devam ettiren Papaz Grigor'un Zeyli yer almaktadır.

Mütercim, önsözde müellif ve eseri hakkında bilgi vermiş, ayrıca Ed. Dulaurier'in Fransızca neşrinde yazdığı ve Urfalı Mateos'un yaşadığı devrin siyasî tablosunu içine alan girişinden uzun bir kısmı buraya nakletmiştir.

Mütercim, Mateos'un hayatı hakkında, yalnız eserinde pek az ve kifa-yetsiz bilgilerin bulunduğunu, buna göre onun, Urfa'da doğup (doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor) yine orada yaşamış olduğunu, bu şehirde manastır başrahibi iken eserini yazdığını ifade ediyor. "Mateos'un Urfa'da yaşamış

olması, onun, çok eskiden beri ilmi bir muhit olan bu şehirde tetkikler yapmak ve eser yazmak için lâzım olan çeşitli kaynaklardan istifade etmesi tabii bir şey olacaktır. Fakat vak'a-nüvisimizin eseri bunu isbat etmekten çok uzaktır. Zira Urfalı Mateos, Bizans müelliflerini okumadıktan başka kendi muhitinin yerli kültürü olan Süryani edebiyatıyla de temas etmemişe benziyor. Hattâ Ermeni tarihine dair eserinde rasladığımız bazı yanlışlar, onun, kendi millî edebiyatını ve bu edebiyata dair eski ve yeni başlıca eserleri de okumamış olduğu intibamı veriyor."

Yukarıda söylendiği gibi Mateos, bütün hayatını Urfa'da geçirmiş olması itibarıyla, XI ve XII. yüzyılda Anadolu ve Suriye'de vukubulan olaylara bizzat şahit olmuş, adigeçen ülkelerin Türkler tarafından fethini ve Haçlı-İslâm mücadelelerini bize nakletmiştir. "Mateos'un *Vekâyi - nâmesinin*, gerek Süryani ve gerekse Bizans ve Arap müelliflerinin eserleriyle karşılaştırıldığı vakit hiçbir eserde rastlanmıyan birçok olayları ve tafsilâtı ihtiva ettiği görülmektedir". Bu arada müverrihin nakli sırasında, kendi hıristiyanlık duygularının etkisiyle, yer yer mübalagalar yapmış olduğunu da söylemeliyiz.

952-1136 tarihleri arasında geçen olayları içine alan *Mateos Vekâyi-nâmesi* başlıca üç bölümden ibarettir.

I. Bölüm, 952-1052; II. Bölüm, 1053-1102; III. Bölüm, 1102-1136 ve ayrıca Papaz Grigor'un Zeyl'i, 1137-1163 tarihleri arasındaki olayları ihtiva etmektedir.

Müellif kendi yaşadığı devirden daha önceki olayları içine alan I. Bölümü hazırlarken uzun yıllar okuyup tetkikler yaptığını, hâdiselere şahit olan eski müverrihlerin eserlerini okumuş bulunanlardan istifade ettiğini, böylece Türkler, Ermeniler, Bizanslılar ve daha birçok çeşitli millet ve Patriklerle ilgili belgeleri bir araya getirdiğini ifade ediyor (II. Bölüm, s. 97).

Mateos, eserinin seksen yıllık bir devri içine alan II. Bölümün hazırlanışını bize şöyle anlatıyor: "Bundan sonra (yani II. Bölüm'de) nakledeceğim Vak'alar, çok defa şahit vaziyetinde olan babalarımızın zamanında geçmiş ve bugünkü âkıbetimizin başlangıcı olmuştur. Benim asıl düşüncemi ve gayemi teşkil eden bu devrin vak'alarını tam sekiz yıl tetkik ve mütalâa ettim ve bütün bunları aydınlığa çıkarmak ve yazı ile tesbit etmek istedim. Ben, bir manastır rahibi olan Urfalı Mateos, bu işin müşkülâtını hiçe saydım ve onu ancak tarih sevenlere bir hâtıra olarak bırakmak istedim" (II. Bölüm, s. 97).

Müverrih Mateos, içinde yaşadığı devrin olaylarını hâvi III. Bölüm'ü de aynı şekilde "gayretli tetkikleriyle" telif etmiş ve eserinin "mantikî bir

surette mütalâa edilmesini başkalarına bırakmış” ve neticede “bu işten elçekip yerini, daha çok âlim ve daha çok yüksek müdekkiklere” bırakmıştır. (III. Bölüm, s. 211).

Mütercim Önsöz’de, Mateos’un kendisinden sonra yaşayıp eser yazan Ermeni müverrihleri (Genceli Kiragos, Vardan, eserin büyük bir kısmı *Mateos Vekâyinâmesinin* bir özeti olan Sımbat ve nihayet kendi talebesi ve eserine bir zeyl yazan Papaz Grigor) tarafından zikredilmeyişinin sebebini, onun daha ziyade Batı Eyâletlerinde bulunan Ermenilerin tarihini tetkik ve ayrıca Suriye ile Mezopotamya’da vukubulan olaylarla ilgilenmesinde aramaktadır.

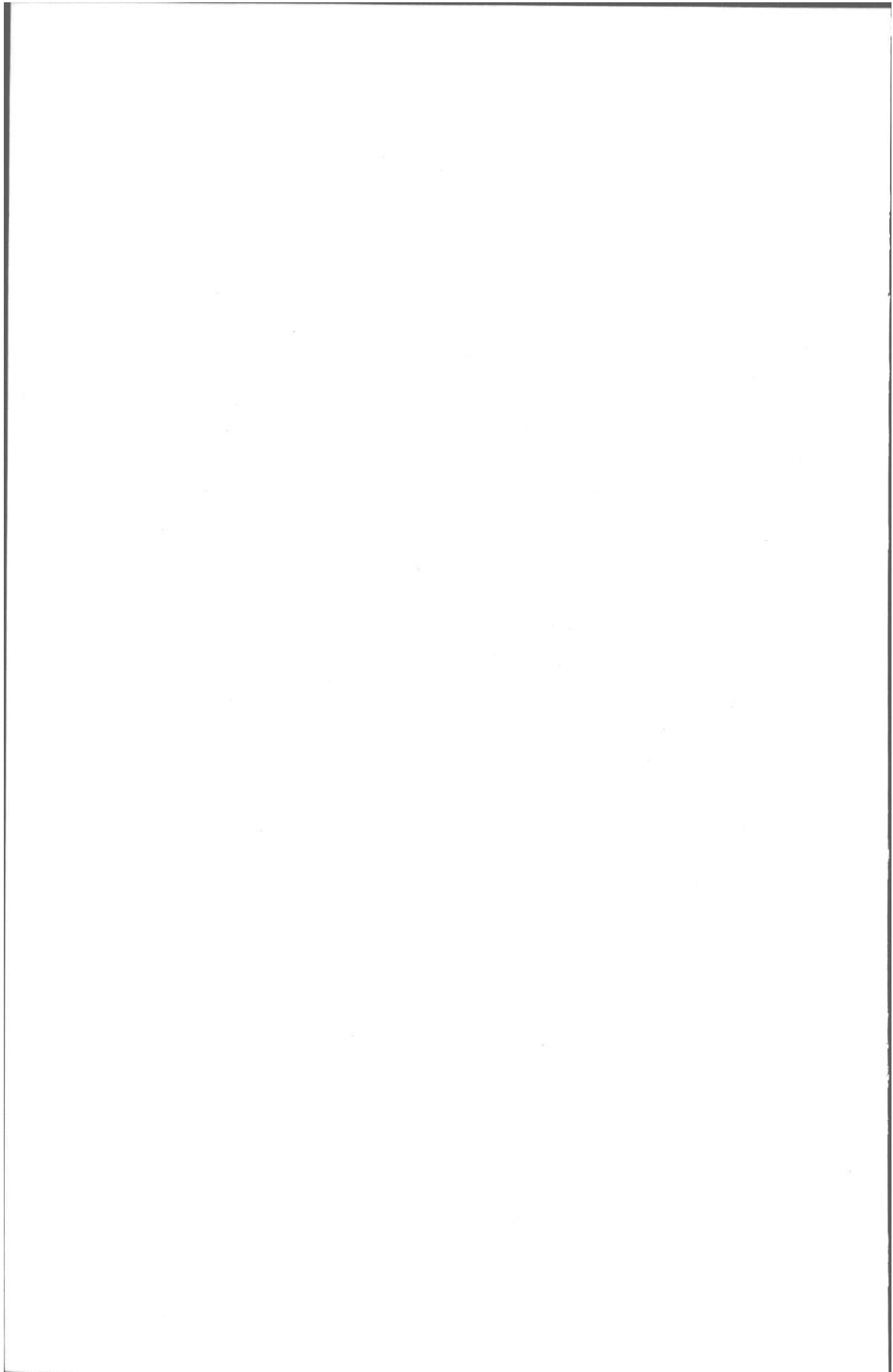
Mütercim son olarak Urfalı Mateos’un dil ve uslûbu üzerinde durmuş ve onun “Ermeni Edebiyatının altın devri sayılan V. yüzyıl müelliflerinden çok uzak olduğunu, rivayetleri nakil sırasında edebiyat yapmaktan ziyade olayları objektif bir surette nakletmiş” olduğunu ifade ediyor (Önsöz, s. XXIV).

Zarif ve temiz bir baskısı bulunan eserin tercüme dili gerçekten bozuk olup metinde sözkonusu edilen birçok isimlerin (şahıs ve yer adları) yazılışlarında da bir birlik mevcut değildir. Fakat bununla beraber bu imlâ ahensizlikleri, ilgili tetkiklerle de karşılaştırmalar yaparak uzun ve yorucu bir çalışma sonunda, Dr. Nejat Kaymaz tarafından hazırlanan Dizin’de, hissedilir bir şekilde ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Araştırmacıların işini kolaylaştırmak amacı ile, eserin başına, Paris Milli Kitaplığındaki 95 Nr. 1 yazma nüshada bulunan mufassal “içindekiler” de eklenmiştir.

XI. ve XII. yüzyıl Türk Tarihi için önemini daima koruyacak olan bu Vekâyinâmenin mütercimi Hrant D. Andreasyan’a bu değerli hizmetinden dolayı, ilim adına şükranlarımızı sunmalıyız.

Ali SEVİM

ATIYA, A. S., *Crusade, Commerce and Culture*, Indiana University Press, Bloomington; Oxford University Press, London 1962, 280 S., 3 harita.

Mısırlı bir ilim adamı olan ve kendisini, *The Crusade of Nicopolis*, London 1934 (T. trc. Esat Uras, *Niğbolu Haçlılar Seferi*, Ankara 1956) ve *The Crusade in the Later Middle Ages*, London 1938, adlı eserleri ile tanıdığımız Prof. Atiya, *Haçlı Seferi, Ticaret ve Kültür* unvanını taşıyan bu yeni kitabında, eski yazılarını özetlemekle beraber, bu konuları gerek zaman, gerek safahat, gerekse anlam bakımından gayet geniş bir zaviyeden ve tamamen genel hatlarla mütalâa ederek izaha çalışıyor. Kitap, profesörün, Patten Tesisî'nin himayesi altında Indiana Üniversitesinde vermiş olduğu altı konferansın genişletilmiş şekillerinden meydana gelmiştir. Bu altı konferansın her biri kitabın bir bölümünü teşkil etmektedir. Başına bir önsöz, nihayetine de bir sonuç ile bir zeyl ve bibliyografya listesi * ilâve edilmiştir.

Haçlı Seferi, Ticaret ve Kültür başlığı altında, ağırlık merkezini Ortaçağ teşkil etmekle beraber, antik devirlerden yeni zamanlara kadar Doğu-Batı münasebetlerini bahiskonusu eden ve hatta günümüzün olaylarına da atıfta bulunan müellif çetin bir işe girişmiştir. Esasen kendisi, önsözde, çeyrek asrı bulan mesleki çalışmasını Doğu ve Batı arasındaki münasebetleri tetkike hasretmesine ve bu müddet zarfında materyalinin gelişip olgunlaşmış bulunmasına rağmen, mevzuun genişliği ve çeşit çeşit safhalar arzemesi yüzünden, mesaisinin neticelerini, bu konferanslarının, irad edildikleri üniversitenin bir şartı olarak, bastırılmasına kadar, bir kitap halinde toplamağa çekindiğini ifade etmektedir. Gayesi mütehasısların dışında belirli bir münevver zümresine de hitabetmek olduğu görülen yazar, derinliğine tafsilata girmek yerine anahatlar üzerinde durmayı uygun bulmuş. Hadiselere yüksekten bir nazar ile bakıp onları belirli özellikleri ve bütünüyle tesbit ederken, hakiki vesikalara ve mutalara dayanmadan hükümler vermediğini ve orijinal kaynakları mümkün olduğu kadar gözden uzak tutmamaya gayret ettiğini belirtiyor.

Altı konferansın esasını teşkil eden bölümler kitapta sırasıyla şöyledir: I. Şark Meselesi: Evvelki Çözümler, II. Haçlı Seferi (*Crusade*): Şark Meselesinin Frank Çözümü, III. Geç Ortaçağlarda Haçlı Seferi, IV. Netice: Haçlı

* Müellif bu eserin eşliğinde ve bunu tamamlayıcı mahiyette olarak *The Crusade Historiography and Bibliography*, London 1962, adlı bir kitap daha neşretmiştir.

Seferine Mukabele (*Counter-Crusade*), V. Levent'da Ortazaman Ticareti Hikâyesi, VI. Ortaçağlarda Arap Kültürü ve Batı.

Muhtevadan da anlaşıldığı gibi, yazar Haçlı Seferini Şark Meselesi içinde mütalâa ediyor. O, Şark Meselesi mefhumunu Batı'nın Doğu ile münasebetlerinde, her devrin hususiyetine göre özel bir çözümü olan ebedî bir problem olarak düşünüyor. Haçlı Seferi (*Crusade*) ni de, onikinci ve onüçüncü yüzyıllar boyunca tevali eden askerî harekât (*Crusades*) dan farklı manada, umumî Şark Meselesinin, kökleri eski zamanlara ve neticeleri de modern devirlere kadar uzanan, bir çözüm safhası telâkki etmektedir.

Bir giriş mahiyetinde olan birinci bölümde, Şark Meselesinin daha evvelki hal şekilleri olarak, Eski Yunan-Roma'nın, Bizans'ın ve Karolenjler'in Doğu ile münasebetleri hulâsa edilmekte, Mukaddes Yerler'e yapılan hac seferleri ile Haçlı Seferleri arefesinde Doğu'nun ve Batı'nın genel durumu anlatılmaktadır. Şark Meselesinin Frank Çözümü adı verilen ikinci bölümde Haçlı Seferleri hikâye ediliyor. Burada Haçlı Seferi (*Crusade*) nin zaman bakımından şümulü hakkında eski ve yeni telâkkiler özetlendikten sonra, 1095 den 1291 e kadar askerî-siyasî harekât üç devre halinde ele alınıyor. Birinci Haçlı Seferi, Kudüs Krallığının kurulması ve bunu takip eden Hristiyanların üstünlüğünün devam ettiği devreye İslâm Anarşisi ve Frank Monarşisi, İkinci Seferin de vukubulduğu Haçlılar ile Zenginler arasında karşılıklı mücadele ile geçen devreye Frank Monarşisi ve İslâm Monarşisi: Muvazene, İslâmların taarruz üstünlüğünü elde tuttıkları, Akka'nın düşmesi (1291) ile son eren, Eyyubilerin ve Memlûklerin mücadele devresine İslâm Monarşisi ve Frank Anarşisi adları verilmektedir. Üçüncü bölümde, ondört ve onbeşinci yüzyıllarda Osmanlı, Memlûk ve Tunus İslâm devletlerine karşı girişilen haçlı hareketlerine yer veriliyor. Bu arada, İslâmlara karşı Moğollar ile birleşebilmek için onları Hristiyanlığa kazanmağa matuf gayretler (Moğol veya Tatar Haçlı Seferi) belirtiliyor. Müteakip bölümde Haçlı Seferi'nin neticeleri hulâsa edildikten sonra *Counter-Crusade* adı ile İslâm âleminin, Mısır (Memlûk) ve Türk (Osmanlı) bayrağı altında, mukabil harekâtı izah ediliyor. İslâm cephesinin propagandası bahsinde Cihad üzerinde duruluyor.

Ticaret ve kültür, yani iki âlem arasındaki maddi ve manevî mübadele mevzularına tahsis edilen bölümlerin muhtevasından bahsetmeden önce bir noktayı işaret etmek yerinde olur. Askerî-siyasî safahata ait olan bundan evvelki kısımda Haçlı Seferi mefhumu Haçlı Seferileri'nden ayrı manada

kullanılıp, zaman bakımından geç Ortaçağlara, hatta yeni zamanlara kadar uzatılmakta ise de, ticaret ve kültür bahislerinde buralara kadar gelinmemekte Arap devrinin ve Arapların dışına çıkılmamakta, yani buna pek lüzum görülmemektedir.

Müellif Ortaçağ Ticaretini üç safhada mütalâa ediyor: Roma İmparatorluğunun yıkılması ile beynelmilel ticarete Roma'nın mevkiini Bizans'ın alması ve İstanbul'un merkez haline gelmesini birinci, İslâm fütuhâtı neticesinde süratle Akdeniz kıyılarının büyük bir kısmına ve adalara yayılan Arapların gerek Akdeniz ticaretine, gerekse Levant ticaretine hakim olmaları ile açılan, beynelmilel ticarete Doğu hakimiyeti devresini ikinci, Norman istilâsı ve Haçlı Seferleri neticesinde Arap hakimiyetine son verilmesi, İtalyan şehir devletlerinin Levant'da kolonizasyon faaliyetlerine girişmeleri gibi şartların değiştirdiği yeni devreyi de son safha olarak kabul ediyor. Bundan sonra, müstakil bahisler halinde, Batı'nın ve Doğu'nun ticaret yolları ve nakliyatı, panayırları ve ticarî merkezleri, emtia, para, kredi, bankacılık, ticaret sistemi, şirketler ve sermayedarları konuları ele alınıyor. Son bir bahis olarak Arap ticaretinin inhitat amilleri gösteriliyor.

Sonuncu bölümde yazar, Arap Kültürünün doğuşu ve menşeleri üzerinde durduktan sonra, tercüme çağından başlamak üzere, çeşitli sahalarda, Arapların kendilerinden evvelki medeniyetlerden neler aldıklarını, bunlara neler ilâve ettiklerini, ve Batı Medeniyetine hangi sahalarda, nasıl, ne yollarla ve ne dereceye kadar tesir ettiklerini misallerle göstermeğe çalışıyor. Felsefe ve teoloji, tabii ilimler ve matematik, astronomi, coğrafya, tıp, sanat ve mimarî, filoloji, edebiyat ve maarif konularını teker teker ele alarak, bu sahalarda Arapların bilhassa Modern Avrupa Kültürü (*Rönesans*) ne yaptıkları tesirleri araştırıyor ve bunlara dair misaller veriyor. Bunlar arasında, edebiyat bahsinde zikrettiği enteresen bir misali daha geniş izahatla zeyl olarak kitaba ilâve etmiştir. Bunda, Dante'nin, *İlâhi Komedia* adlı eserinde bir İslâm lejandından ilham almış olduğu hususundaki iddia serdediliyor. Esas itibariyle bir İspanyol Arabisti olan Miguel Asin Palacios'a ait olan bu iddiaya göre, şimdiye kadar Aristo ve Thomist'i takibettiği düşünülen Rönesans'ın büyük şairi mezkûr eserindeki, Beatris ile göğe çıkmaları hikâyesinde, Kur'an-ı Kerim'de bulunan ve İslâm Edebiyatında mühim bir yer işgal eden, Hz. Peygamber'in Mirac'ından ilham almıştır. Dante'nin, bu lejandı, kendisinin doğumundan yirmibeş sene önce ölmüş olan İspanyalı Arap sûfisi ibn Arabî'den iktibas etmiş olabileceğine ihtimal verilmektedir.

Böylece eser hakkındaki tanıtımızı tamamlamış bulunuyoruz. Ancak yazdıklarımıza müellifin ifadesinde ve genel olarak mevzuun ele alınma tarzın-

da dikkati çeken bir iki hususu belirterek son vermek istiyorum. Prof. Atiya, Haçlı Seferi konusunda, esas kaynakların tamamını, modern çalışmaların neticelerini ve yeni teorileri bütünü ile ihtiva eden bir kitabın mevcut olmayışını ileri sürmekte ve şimdiye kadar Batı'da yapılan etüdlerin hiç birinde Doğu Literatürünün, bilhassa Arap kaynaklarının hakkıyla kullanılmamış bulunduğunu ifade etmektedir. Böylelikle bir bakıma da kendi eserinin orijinal tarafını göstermiş oluyor. Filhakika gerek bu cildin gerekse bibliyoğrafyaya ait olan eş kitabın mütalâasından bu husus anlaşılabilir. Bununla beraber, aslen Arap olan müellifin, Doğu-Batı veya İslâm-Hıristiyan dünyaları arasındaki, siyasî, ticarî, kültürel bütün münasebetlerde Araplığa, Arab'a ve Arapça'ya tahsis ettiği ehemmiyet ve bunun için gösterdiği gayret de göze çarpmaktadır. Kitabın son bölümünde bu husus gayet açıktır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Haçlı Seferi *Counter-Crusade* adı ile ileri tarihlere kadar getirildiği halde, kültür mevzuu tamamen Arap hakimiyeti zamanına inhisar ettiriliyor. Burada, İslâm dünyasının diğer unsurlarına katiyen yer verilmiyor. Hıristiyanlarla olan siyasî münasebetlere ait diğer bölümlerde ise yine aynı gayret göze çarpıyor. Bu münasebetlerde Arapların anlayış, hakkaniyet ve münasemahakârlıkları mevzubahs ediliyor. Mukaddes Yerler'in ziyaretine gelen Hıristiyan hacılarına karşı Arapların hep iyi davranmış oldukları belirtilirken, bu meselenin, Kudüs'ün Türk hakimiyetine geçmesi üzerine sistemli olarak suiistimal edilmeğe başlandığı yolundaki, aslı Avrupalı bazı tarihçilere ait olan iddialar burada da tekrar ediliyor. Bizim için dikkate şayan olan diğer bir nokta da, Haçlı Seferi'nin bir devamı sayılan ve *Counter-Crusade* namı ile, İslâm dünyasının Batı Hıristiyan âlemine karşı taarruz safhası olarak anlatılan Osmanlı hakimiyetinin, İslâm milletleri bakımından -bu arada Araplar için - bir kölelik halkası telâkki edilmesidir. Türk idaresine geçtikten sonra, her şeyi ile İslâmı karakterde bir devlet olan Osmanlı Devletinin, Hz. Peygamber'in mensup olduğu millet olarak mümtaz bir mevki verdiği Araplar, daha evvvel de olduğu gibi, asırlar boyu istiklâl kazanma arzusu izhar etmeden diğer unsurlar arasında yaşamışlardır. Daha pek yakın tarihlerde, ancak dış saikler yardımı ile uyanabilmiş olan Arap milliyetçiliğinin müdafaasını yapan yazarın böyle bir ifade kullanması hazindir. Malûmdur ki, İslâm dünyasında Araplık, Osmanlı hakimiyetinden çok önce hayatiyetini kaybetmişti. Osmanlılar, Yemen müstesna, Arap kılıcı ile müdafa edilmiş bir Arap ülkesi fethetmişlerdir. Arap kabilelerinin ve bugün Arap Birliği içine alınmak istenen bölgelerin yerli halkının statüsü Osmanlı hakimiyetinden önce daha farklı değildi. Araplar için de-

ğişiklik sadece kendilerini idare edenlerde olmuştur. Osmanlı hakimiyetinden sonra, Kahire, Bağdad, Şam, Halep gibi şehirlerin gittikçe ehemmiyetlerini kaybettikleri ve sönükleşmeye başladıkları doğrudur. İstanbul'un İslâm dünyasının merkezi haline gelmesi ile, zarûrî olarak, memleketin her tarafından ticaret ve kültür faaliyetleri bu yeni merkez'e teveccüh etmiştir. Eski büyük şehirlerin körelmesindeki en mühim âmil, yakın Doğu'nun her tarafında bir kader değişikliği yaratan, Levant Ticaretinin yön değiştirmesi hadisesidir. Nitekim, bu ticaret dolayısı ile Selçuklular zamanında dünyanın en zengin ülkeleri meyanında sayılan Anadolu kıtası da, aynı sebepten Osmanlı devrinde fakirleşmiş ve İmparatorluğun haşmetine nisbetle sönük bir hayat yaşamıştır. Osmanlılar Suriye ve Mısır'ı zabtettikleri zaman Levant Ticareti zaten sönüştür.

Nejat KAYMAZ

Kennedy, Senatör John F. *Profiles in Courage*, New York, 1956, 266 s.
Türkçe tercümesi Arif Özbilen *Fazilet mücadelesi*, Işık kitapları Matbaası,
İstanbul 1963, 267 s.

Müteveffa Amerikan Cumhurbaşkanı Kennedy'nin bundan sekiz yıl önce henüz bir senatör iken yazmış olduğu bu eser, daha o zaman Amerika'da büyük bir alâka uyandırmış ve hattâ Pulitzer Biyografi mükafatını kazanmıştır. Eser Kolombia Üniversitesi profesörlerinden Allan Nevins'in bir takrizi ile başlamaktadır. Prof Allan Nevins bu takrizinde J. F. Kennedy'nin eserini yazmaktaki başarısı hakkında geniş bir mütalaâda bulunmaktadır. Bundan sonra bir giriş mahiyetinde olmak üzere müellif cesaret ve politikadan bahsetmektedir: Bu bahiste memleket menfaatlerini düşünerek hareket eden Amerikan senatörlerinden bahsediliyor. Bu arada bu senatörlerin memleket menfaatleri için gösterdikleri gayretlerin halk tarafından çabuk unutulduğunu kaydeden müellif bunların karşılaştıkları güçlükleri zikretmekte ve tekrar seçilme ümitlerinin çok azaldığını yazmaktadır. J. Kennedy senatörlerin kendi çıkarlarına bakmayıp memleketin umumi menfaatlerini düşünmeleri icap ettiğini, Demokrasinin bu inanca dayandığını ifade etmektedir. Eser dört kısımdan müteşekkildir:

I. Bölüm:

"Hakim, halkın değil Allahın kölesidir" John Q. Adams başlıklı bahse tahsis edilmiştir.

II. Bölüm üç bahse ayrılmıştır:

"Bir Massatchusettli olarak değil, Amerikalı olarak" Daniel Webster.

"Şişirilmiş şöhretlerden nefret ederim " Thomas Hart Benton.

"Bana hain denildiğini anutabilirim" Sam Houston.

III. Bölüm de:

"Önümde beliren açık mezarıma baktım" Edmund G. Ross.

"Tanrı doğruluk ve memleket aşkına" Lucius Quintus Cincinnatus Lamar başlıklı bahisler vardır.

IV. Bölümde de;

“Size hakikatleri söylemeğe geldim” George Norris.

“Ferdin kendi düşüncelerini düşünmek hürriyeti” Robert A. Taft.

“İnsanlığa karşı duyulan nefretin bir tesellisi –Cesaret sahibi başka çehreler–”

“Cesaretin manası, “bahisleri yer almıştır. Görüldüğü üzere J. Kennedy bahislerinden her birine ünlü şahsiyetlere ait bir sözü başlık yapmıştır. Bibliografya

BİRİNCİ BÖLÜM (25-54)

II. Bu bölümde senatonun faaliyetlerinin gelişmesinden ve ilk senatörlerin senato hakkındaki düşüncelerinden bahsedilmektedir. İlk senatörler seçmenlerin senatoya baskı yapamayacaklarını ve onların isteklerine muarrız oldukları zamanda ise vazifelerine son verilemeyeceği fikrinde idiler. Müellif bu münasebetle şu hadiseyi anlatıyor: Senato ilk zamanlarda hükümetin bir parçası gibi hareket ederdi fakat Federalist partinin ikiye bölünmesi neticesinde Jefferson kendi tarafları ile ayrı bir parti kurdu ve böylece senato da hükümet taraftarları ile muhaliflerin bir dögüş yeri haline geldi. Temsilciler meclisine gelince ilk yıllarda yapıcı bir kuvvet olarak ehemmiyetli bir mevki yoktu fakat otuz yıl içinde politik kuvvet olarak senatoyu gölgede bırakmıştı. Bundan sonra müellif John Q. Adams'ın (sabık Cumhurbaşkanı John Adams'ın oğludur) memleket menfaatini kendi menfaatinden üstün tuttuğunu göstermek için şu olaydan bahseder: Adams Washingtona geldiğinde Cumhuriyetçi partiden Jefferson'un Louisiana eyaletini satın almasını senatoda müdafaa etti. Çünkü o böylece Napolyonun Amerikaden ilgisini keseceğini ve Amerika'nın geniş bir araziye kazanacağını düşünerekten partisinin şiddetle muhalefetine ehemmiyet vermemişti. John Q. Adams hiç bir zaman partizanlık yapmamış ve bölge menfaatini umumi menfaatten üstün tutmamıştı. Adams bu tutumu ile hem kendi partisinin nefretini kazandığı gibi Cumhuriyetçi partisinde şüpheli nazarları altında kalmıştı.

İKİNCİ BÖLÜM (55-120)

III. Bu bölümde üç büyük senatörün Amerikan Birliğini parçalanmaktan korumak için sarfettikleri gayret, gösterdikleri fedakarlıktan bahsediliyor. Bunların içinde Henry Clay başta gelmektedir. Müellif Clay'in 1820 de güney ve kuzey devletleri arasında ilk arabuluculuğu yaptığını ve köleliği kabul eden

Missouri devleti ile hür devlet olan Main'in birliğe girmeleri için bir kanun kabul edilmesine hizmet ettiğini ve 1850 de de uzlaşma kanununu senatoya kabul ettirmeğe muaffak olduğunu ve bunun neticesinde Amerikan birliğinin 1861 e kadar dağılmaktan kurtulmuş bulunduğunu anlatmaktadır. Buna müteakip üç senatörden diğeri olan Karolina devletinin senatörü John C. Calhoun'u ilk evvela milliyetçi olmasına rağmen 1820 yıllarında gümrük tarifelerinin sebebi ile güney devletlerin ziraate dayanan iktisadi hayatlarında zararlar husule gelmesi üzerine onun bölgecilik taraftarı olduğunu ve güneyin liderliğini yaptığını yazmaktadır. Üçüncü senatör ise Daniel Webster'dir. Müellif onun Henry Clay'in uzlaşma kanunu tasarısının bütün memleket çapında kabul edilmesinde amil olduğunu söylemektedir Ayrıca bu senatörün köleliğin aleyhinde olduğu halde sırf Amerikan birliğinin parçalanmaması için uzlaşmayı kabul ettiğini de kaydetmektedir.

IV. Bu bahiste Missouri eyaleti senatörü olan Hart Benton'un kendi eyaleti tarafından tutulmayan davaları daima müdafaa ettiğini, bundan dolayı 1854 te meclis seçimini 1855 yılında da senato seçimlerini kaybettiğini yazmaktadır.

V. Bu bahiste Teksas'a istiklal kazandıran bir asker ve Teksas'ın ilk Cumhurbaşkanı olan Sam Houston'un Amerikan birliğinin parçalanmaması hususunda yaptığı faziletli davranışları anlatılmaktadır. Teksas'ın birlikten ayrılmaması hususunda gösterdiği gayretlerin bir neticesi olarak senatörlük vazifesine son verildiği üzerinde bilhassa müellif durmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM (121-180)

VI. Bu bölümde Kennedy köleliğin serbest bırakılması meselesinin yerini batı bölgelerinin işletilmesi ve güney eyaletlerin kalkındırılması davaları ahncı bunların senatoya yeni şahıslar getirdiğini ve bölgecilik siyaseti güden senatörlerin bir birine taviz vermelerinden işlerin çıkmaza girdiğini yazmaktadır. Senatonun yirminci yüz yılda eski kudret ve prestijini kaybettiğini bununla beraber bu senato da medeni cesaret sahibi kimselerinde bulunduğunu işaret eder. İşte bu mühim şahsiyetlerden bir tanesi de Edmund Rosstur. Mahküm ettirmek istenen Başkan Jonnson'un lehinde oyunu kullanması suretiyle Johnson'un mahkûmiyetten bir tek oy farkı ile kurtulduğunu yazmaktadır. Fakat bu durumda Ross'un politik istikbali de tamamen sönmüştü. Ne Ross nede onunla beraber Başkanın lehinde oy veren senatörlerden hiç biri bir daha senatoya seçilmemişlerdir.

VII. Bu bahiste müellif senatoya ilk güneyli devlet adamı olarak giren Lucius C. Q. Lamar dan bahseder ve onun partizanca davranıştan kaçındığını, eskiden aşırı bir bölgeci iken şimdi güney ile kuzeyin barışmasını, Fedaral Eyalet münasebetlerinin tesisi ve askerî idarenin kaldırılmasını istediğini yazmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM (181-247)

VII. Bu bölümde müellif yirminci yüz yılda kabiliyetli insanların şöhretlerini politikada değil endüstride aradıklarını bunun sonucu olarak siyaset mesleğine halkın istihfafla baktığını yazmaktadır.

1917 lerde Almanların Amerikan gemilerini batırırken Başkan Woodrow Wilsonun ticaret gemilerinin silahsızlandırılması için, senatodan kendisine yetki verilmesini isteyince Nebraska senatörü George Norris'in muhalefet ettiği vâkasını da müellif burada kaydetmektedir. Yine burada onun bunun neden istemediğini şu şekilde izah etmektedir: Bu kanunun harp malzemesi sanayini Amerikan kam ile beslemek amacını güden bir hile olduğuna inanıyordu ve o Almanların Amerika'ya doğrudan doğruya saldırmadan Amerika'nın harbe girmesini istemiyordu.

IX. Bu bahiste müellif sabık Cumhurbaşkanı Taft'ın oğlu ve Ohio senatörü Robert Taft'a yer verir. Robert Taftın on bir Nazi liderinin Nürenberg mahkemesi tarafından verilen ölüm cezası kararını nasıl itiraz ettiğini ve onun bir konferansta "galiplerin mağlupları muhakeme etmesi istenildiği kadar hukuki yollardan olsun tamamiyle adil olamaz", dediğini ve bu yüzden vatan haini olmakla itham edilip kendisinin Cumhurbaşkanı olma ümidini de kaybettiğini anlatmaktadır.

X. Müellif bu bahiste kanaatlerini mesleklerinden üstün tutan daha bir çok devlet adamlarının bulunduğunu ve bunların tıpkı ötekiler gibi partileriyle aralarının açıldığını ve türlü güçlüklerle karşılaştıkları halde kanaatlerinden dönmediklerini belirtmektedir.

XI. Bu bahiste müellif medeni cesaret gösteren senatörlerin tutumlarının şahsi ve politik menfaatten ziyade milli gayeye hizmet prensibinden doğduğunu belirtmektedir. Kennedy kitabına Main senatörü William Pitt Fessenden'in 1866 da Amerikan Cumhurbaşkanı'na gönderdiği mektubun suretini koyarak son vermiştir.

Görüldüğü gibi müellif sekiz Amerikan senatörünün senatoda ki faaliyetlerinden bahsetmek suretiyle bize Amerikan Demokrasisinin güzel bir tarihçesini veriyor. Aynı zamanda eserin sonundaki zengin bibliyografyadan anlaşıl-

lacağı gibi John Kennedy Amerikan Kongresi tarihini gayet iyi bir suretle incelemiştir. Böylece biz Amerikan Kongresinin nasıl çalıştığını senatörlerin ne gibi psikolojik amiller altında bulduklarını ve senatonun geçirdiği safhalar hakkında güzel fikirler ediniyoruz. Bununla beraber müellifin asıl gayesi, kitabına verdiği isimden de anlaşılacağı üzere, Amerikan Kongresi tarihindeki faziletli şahsiyetleri tanıtmak suretiyle yüksek fikir ve ideallerin memleket idaresindeki ehemmiyetini göstermektir. Ve Kennedy eserinde halkın arzularına ram olan senatörlerin yanında sadece memleketin yüksek menfaatlerini düşünerek hareket eden senatörlerin de bulunduğunu göstermek istemiştir ve bu şahsiyetler sayesinde ki Amerikan Demokrasisi kendini has olan vasıflarını muhafaza ve devam ettirebilmiş. Bu senatörler Anayasa prensiplerini kendi menfaatlerine alet etmeyip koruyucu olmuşlardı. Kennedy'nin işaret ettiği gibi bu şahısların her zaman haklı olduğu söylenemez belki hataya düştükleri de olmuştur fakat mühim olan en kötü şartlar altında da ve hatta istikballeri tehlikeye düştüğü halde onların azimle çalışmaları ve medeni cesaret göstermeleri ve fikirlerinden dönmemeleridir. Senatoda bu vasıftaki şahsiyetler her zaman bir muvazene unsuru olmuşlar ve hatta bir çok meseleler üzerinde çoğunluğa karşı fikir ve kanaatlerini kabul ettirmişlerdir. Faziletli senatörlerin ümitleri şurada idi. O zaman olmasa bile bir gün halk kendilerini takdir edecektir. İşte tanıtmaya çalıştığımız J. F. Kennedy'nin kendi şahsı bunun en güzel örneğidir.

Mine SÜMER